

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ

Стаття містить аналіз проблеми формування професійної компетентності майбутнього вчителя в педагогічній теорії та практиці.

У статті розкриваються значення термінів “компетентність”, “професійна компетентність”, описуються елементи, блоки й типи професійної компетентності майбутнього вчителя. Текст роботи засвідчує актуальність проблеми формування професійної компетентності майбутнього вчителя, здатного систематично креативно та самостійно вирішувати поставлені завдання, моделювати освітній процес, утілювати нові ідеї й технології навчання в сучасних соціально-економічних умовах.

Професійна компетентність є основним показником діяльності сучасного вчителя, вивчається в контексті проблеми реалізації особистісних характеристик фахівця, розвитку його професійної свідомості й рефлексії, динаміки професійного самовизначення. Професійна компетентність визначається головним чином рівнем професійної освіти, досвідом та індивідуальними здібностями людини, її прагненнями до безперервного самовдосконалення й самоосвіти, творчим ставленням до справи. Професійно компетентний учитель здатен постійно вдосконалюватися, самореалізовуватися, навчатися протягом усього життя, а також створювати оптимальні умови для творчого розвитку учнів у процесі навчально-виховної роботи.

Також у роботі автори зазначають шляхи формування професійної компетентності здобувачів вищої освіти й висвітлюють основні аспекти формування базових компетенцій майбутнього вчителя. Визначено, що умовами успішного формування професійної компетентності є формування світогляду та спрямованості особистості, на основі яких відбувається засвоєння майбутніми вчителями знань, умінь і навичок; розвиток професійних здібностей і професійно значущих рис особистості в контексті набуття педагогічного досвіду; індивідуально-диференційований підхід до майбутніх учителів у освітньому процесі.

Ключові слова: компетентність, професійна компетентність, професійно компетентний учитель, майбутній учитель, майбутні фахівці, заклад вищої освіти, професійна підготовка.

Підготовка майбутнього фахівця до активної професійної діяльності – складна, багатогранна проблема, яка вимагає від закладів вищої освіти належної скоординованої фахової підготовки. Сучасний рівень освіти вимагає від сучасного вчителя високої культури, глибокої моральності, сформованої системи цінностей і переконань, громадянської позиції, зацікавленості педагога в розвитку творчого потенціалу своїх учнів, здатності до інноваційної діяльності, самовдосконалення, професійної активності. У зв'язку з цим одним із основних завдань вищої педагогічної школи поряд із формуванням усебічно гармонійно розвиненої особистості постало завдання формування професійно компетентного педагога.

Проблема формування професійної компетентності майбутнього вчителя, здатного систематично креативно та самостійно вирішувати поставлені завдання, моделювати освітній процес, утілювати нові ідеї й технології навчання, є актуальною в сучасних соціально-економічних умовах. Професійно компетентний учитель здатен постійно вдосконалюватися, самореалізовуватися, навчатися протягом усього життя, а також створювати оптимальні умови для творчого розвитку учнів у процесі навчально-виховної роботи. Професійна компетентність є основним показником діяльності сучасного вчителя.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій показав, що проблему компетентності в працях висвітлювали В. Байденко, Л. Берестова, Н. Бібік, О. Біляковська, Є. Бондаревська, Б. Гершунський, Н. Запрудський, І. Зимня, І. Зязюн, Н. Ничкало, О. Пехота, Дж. Равен, Р. Уайт, М. Хомський, С. Шишов, А. Щекатунов та ін. У дослідженнях цих авторів компетентність розглядається як складна система, що включає знання, уміння, навички та професійно важливі якості фахівця.

Питання професійної компетентності досліджували Л. Анциферова, Ю. Варданян, Л. Васильченко, Л. Виготський, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, Д. Дьюї, М. Дяченко, Д. Ельконін, Е. Зеєр, С. Іванова, Л. Карпова, Н. Кузьміна, О. Леонтєв, А. Маркова, Л. Мітіна, М. Мід, О. Овчарук, Л. Петровська, О. Пометун, О. Савченко, В. Семиченко, А. Смирнова, П. Сорокіна, Ю. Татур, У. Уоллер, А. Хуторський, М. Чошанов, Р. Шаповал, К. Юнг та ін.

Професійна компетентність вивчається в контексті проблеми реалізації особистісних характеристик фахівця, розвитку його професійної свідомості й рефлексії, динаміки професійного самовизначення.

Мета статті полягає в розкритті типів, елементів, компонентів професійної компетентності, а також шляхів її формування.

У Законі України “Про освіту” (2017 р.) поняття “компетентність” розкривається як динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [2]. Щоб майбутній фахівець успішно реалізувався на ринку праці, він повинен отримати належну професійну підготовку в закладі вищої освіти й, відповідно, сформував професійну компетентність. За педагогічним

словником, поняття “професійна компетентність” формулюється як “сукупність знань, умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності, уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію” [8, с. 78].

У дослідженнях науковців зазначається, що початок професійного становлення людини характеризується формуванням неповної структури діяльності, яка впродовж подальшого життя вдосконалюється (або не вдосконалюється) шляхом додавання нових аспектів до вже наявних. Якісне виконання професійних функцій визначає професійну компетентність.

Професійна компетентність визначається головним чином рівнем професійної освіти, досвідом та індивідуальними здібностями людини, її прагненнями до безперервного самовдосконалення й самоосвіти, творчим ставленням до справи. Таким чином, поняття “професійна компетентність” нерозривно пов’язано із саморозвитком, самоосвітою особистості [1, с. 20]. Проте компетентність – це не лише сукупність знань, умінь і навичок, оскільки знати, як виконувати певну діяльність, або вміти її виконувати ще не гарантує відповідальне та креативне виконання роботи. У зв’язку з цим науковці визначають ще один складник компетентності – формування ціннісного ставлення до процесу й результату праці. Ціннісне ставлення вчені розглядають як емоційне ставлення людини до певних об’єктів: норм, явищ, процесів, предметів тощо. Отже, ідеться про два аспекти проблеми: по-перше, про виховання системи цінностей; по-друге, про розвиток афективної сфери особистості (емоцій, почуттів тощо).

Зауважимо, що необхідною передумовою повноцінного навчання, а відтак і саморозвитку, самореалізації, є формування рефлексії. Рефлексія дає змогу сформулювати (в разі потреби й скорегувати) мету діяльності, вибрати раціональні способи досягнення цієї мети, спрогнозувати результати тощо. Науковець А. Хуторський зазначає, якщо фізичні органи чуття для людини – джерело зовнішнього досвіду, то рефлексія – джерело досвіду внутрішнього, спосіб самопізнання, необхідний інструмент мислення [10, с. 113].

Ефективність процесу формування професійної компетентності майбутнього фахівця залежатиме від повноти реалізації всіх його складників. Дослідниця Н. Кузьміна визначила такі елементи професійної компетентності:

- спеціальну компетентність у галузі дисципліни, що викладається;
- методичну компетентність у галузі формування знань, умінь і навичок;
- психолого-педагогічну компетентність у галузі мотивів, здібностей, спрямованості;
- аутопсихологічну компетентність – рефлексію педагогічної діяльності [5, с. 87].

Науковець А. Маркова пов’язує поняття “компетентність” із дозріванням особистості й набуттям нею такого стану, що дає їй змогу продуктивно діяти під час виконання трудових функцій і досягати помітних результатів. У структурі професійної компетентності вчителя дослідниця виділяє чотири блоки: професійні (об’єктивно необхідні) психологічні та педагогічні знання; професійні (об’єктивно необхідні) педагогічні вміння; професійні психологічні позиції, установки вчителя, що вимагаються від нього професією; особистісні особливості, що забезпечують оволодіння вчителем професійними знаннями й уміннями [6, с. 21]. У розумінні А. Маркової професійна компетентність охоплює сукупність п’яти сторін трудової діяльності вчителя: педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, особистість педагога, навченість, вихованість. У середині кожного із цих блоків виокремлюють об’єктивно необхідні педагогічні знання (знання про сутність праці вчителя, особливості його педагогічної діяльності, спілкування, про особистості тих, хто навчається); уміння (дії, які виконані на достатньо високому рівні); професійні психологічні позиції (стійкість системи взаємин вчителя до учня, колег, себе, що визначають його поведінку та самооцінку, рівень професійних вимог, усвідомлення суті власної праці); психологічні особливості (якості), які стосуються як його пізнавальної сфери (педагогічне мислення, рефлексія, самооцінювання, спостережливність), так і мотиваційної.

Дослідник В. Кричевський [4] визначає професійну компетентність педагога як сукупність певних ознак: наявність знань для успішної діяльності; усвідомлення значущості вказаних завдань для майбутньої професійної діяльності; набір операційних умінь; володіння алгоритмами вирішення професійних завдань; здатність до творчості у вирішенні професійних завдань. Учений виокремлює такі типи професійної компетентності:

- функціональну, яка характеризується професійними знаннями й умінням їх реалізувати;
- інтелектуальну, що виражається в здатності аналітично мислити і здійснювати комплексний підхід до виконання своїх обов’язків;
- ситуативну, що дає змогу діяти залежно від ситуації;
- соціальну, яка передбачає наявність комунікативних та інтегративних здібностей [4, с. 67].

Одним із основних завдань педагогічного закладу вищої освіти є підготувати професійно компетентного фахівця, який буде здатний працювати в нових умовах, застосовувати інноваційні технології, а також позитивно впливати на педагогічну систему та змінювати її. Для виконання цього завдання в майбутнього вчителя повинні бути сформовані передусім базові компетенції, які є основними складниками професійної компетентності.

О. Сергійчук і П. Шкира визначили, що у формуванні базових компетенцій майбутнього вчителя важливу роль відіграють такі аспекти:

- мотиваційно-ціннісний (погляди, уявлення, сподівання, мотивації);

- когнітивно-технологічний (володіння відповідними знаннями й уміннями їх застосовувати на практиці);
- комунікативний (володіння культурою спілкування, здатність створювати атмосферу комфортності тощо);
- рефлексивно-діяльнісний (здатність до критичного самоаналізу, самооцінки, готовність до змін тощо);
- морально-етичний (поважання гідності дитини, такт, толерантність, емпатія тощо) [9, с. 104].

Науковці Л. Банашко, О. Севастьянова, Б. Кришук, С. Тафінцева вважають, що конкретними шляхами формування професійної компетентності здобувачів вищої освіти можуть бути:

- включення проблематики професійно-педагогічної компетентності до дослідницьких програм і навчальних планів підготовки спеціалістів на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях; проведення науково-теоретичних конференцій і семінарів, практично-методичних нарад з актуальних проблем формування педагогічної компетентності;
- створення на базі кращих освітянських закладів експериментальних центрів, лабораторій для опрацювання виховних інновацій, розповсюдження передового досвіду творчих педагогічних працівників;
- корегування й узгодження змісту освіти, навчальних планів і програм з метою орієнтації на основні компоненти професійно-педагогічної компетентності, розробка та запровадження нових курсів, що сприятимуть формуванню професійно-педагогічної компетентності майбутніх учителів початкової ланки освіти;
- науково-методичне забезпечення підготовки педагогів, соціальних працівників, психологів закладів вищої освіти з урахуванням основних видів компетенцій майбутніх фахівців;
- розробка й видання типових програм, методичних посібників, підручників, методичних матеріалів;
- розробка й запровадження нових методик навчання та виховання з метою формування конкурентоздатного працівника освітньої галузі;
- використання засобів масової інформації з метою висвітлення кращого педагогічного досвіду;
- вивчення світового педагогічного досвіду, адаптація кращих прикладів формування педагогічної компетентності;
- ефективне застосування інноваційних програм освітніх технологій;
- науково-методичні розробки з питань стратегії розвитку освітнього процесу, використання інноваційних форм і методів індивідуального чи групового пошуку;
- використання творчого потенціалу вчителів-практиків і науковців у вдосконаленні освітнього процесу [3, с. 5–6].

Важливим моментом у формуванні професійної компетентності майбутнього вчителя вважаємо врахування трудових функцій і професійних компетентностей, що входять до них, відповідно до чинного професійного стандарту за професіями “Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти”, “Вчитель закладу загальної середньої освіти”, “Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)” [7]. У цьому стандарті зазначено основні професійні компетентності (мовно-комунікативна, предметно-методична, інформаційно-цифрова, психологічна, емоційно-етична, інклюзивна, здоров’язбережувальна, проєктувальна, прогностична, організаційна, інноваційна, оцінювально-аналітична, рефлексивна, компетентність педагогічного партнерства та здатність до навчання впродовж життя), які є невід’ємними складниками формування професійно компетентного фахівця. Тому при організації освітнього процесу в закладах вищої освіти важливо, щоб в освітньо-професійній програмі, робочих програмах навчальних дисциплін було відображено реалізацію вищеназваних компетентностей.

Звичайно, формування в майбутніх учителів професійної компетентності буде ефективним тільки у відповідному освітньому середовищі, забезпечення якого вимагає поєднання оптимальних сучасних форм, методів, засобів, створення й дотримання спеціальних умов і підходів, а також ціннісне ставлення до процесу й результатів своєї праці, прагнення до постійного самовдосконалення та самореалізації.

Висновки. Отже, формування професійної компетентності майбутнього фахівця є основним завданням системи професійної підготовки педагога. Професійна компетентність майбутнього вчителя передбачає підготовку до розв’язання поставлених завдань, завдань на основі наявного досвіду, знань, умінь і цінностей, що передбачають здатність людини успішно діяти в процесі професійної діяльності й дають можливість бути професійно успішним у обраній галузі. Умовами успішного формування професійної компетентності є формування світогляду та спрямованості особистості, на основі яких відбувається засвоєння майбутніми фахівцями знань, умінь і навичок; розвиток професійних здібностей і професійно значущих рис особистості в контексті набуття педагогічного досвіду; індивідуально-диференційований підхід до майбутніх учителів в освітньому процесі.

Використана література:

1. Андрієвська В. В. Професійна компетенція : теорія і практика її оцінки на Заході. *Науково-методичне забезпечення діяльності сучасної професійної школи*. Київ, 1994. Ч. 1. С. 25–29.
2. Про освіту : Закон України (2017 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 14.09.2021).
3. Концепція педагогічної компетентності майбутніх учителів у системі ступеневої підготовки спеціалістів початкової ланки освіти / Л. В. Банашко, О. М. Севастьянова, Б. С. Кришук, С. І. Тафінцева. URL: <http://www.kgpa.km.ua/?q=node/233> (дата звернення: 26.08.2021).

4. Кричевский В. Ю. Профессиограмма директора школы. Проблемы повышения квалификации руководителей школ. Москва : Педагогика, 1987. С. 67.
5. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. Москва : Высшая шк., 1990. 119 с.
6. Маркова А. К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя. *Советская педагогика*. 1990. № 8. С. 18–25.
7. Про затвердження професійного стандарту за професіями “Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти”, “Вчитель закладу загальної середньої освіти”, “Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)”. URL: https://rada.info/upload/users_files/41868892/77dd4226add8e617afd9889da11634d8.pdf (дата звернення: 06.11.2021).
8. Професійна освіта : словник : навчальний посібник / уклад. : С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало, О. С. Дубинчук, Л. Б. Лук'янова та ін. ; за ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища шк., 2000. 380 с.
9. Сергійчук О., Шкіра П. Професійна компетентність майбутнього вчителя. *Підготовка студентів до майбутньої професійної діяльності* : науково-теорет. збірник. Переяслав-Хмельницький : СКД, 2008. Вип. 1. 254 с.
10. Хуторской А. Деятельность как содержание образования. *Народное образование*. 2003. № 8. С. 107–114.

References:

1. Andriivska V. V. (1994) Profesiina kompetentsiia : teoriia i praktyka yii otsinky na Zakhodi [Professional competence: theory and practice of its evaluation in the West]. *Naukovo-metodychne zabezpechennia diialnosti suchasnoi profesiinnoi shkoly*. K. Ch. 1. S. 25–29 [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy “Pro osvitu” (2017 r.). [Law of Ukraine “On Education” (2017 y.)] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia: 14.09.2021).
3. Kontsepsiia pedahohichnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv u systemi stupenevoi pidhotovky spetsialistiv pochatkovoï lanky osvity [The concept of pedagogical competence of future teachers in the system of degree training of primary education specialists] / L. V. Banashko, O. M. Sevastianova, B. S. Kryshchuk, S. I. Tafintseva. URL: <http://www.kgpa.km.ua/?q=node/233> (data zvernennia: 26.08.2021).
4. Krichevskiy V. Yu. (1987) Professiogramma direktora shkolyi. Problemyi povysheniya kvalifikatsii rukovoditeley shkol [School director's profессиogram. Problems of advanced training for school leaders]. M. : Pedagogika. S. 67 [in Russian].
5. Kuzmina N. V. (1990) Professionalizm lichnosti prepodavatelya i мастера proizvodstvennogo obucheniya [Professionalism of the personality of the teacher and master of industrial training]. *Vysshaya shk.* 119 s. [in Russian].
6. Markova A. K. (1990) Psihologicheskii analiz professionalnoy kompetentnosti uchatelya. [Psychological analysis of teacher's professional competence]. *Sovetskaya pedagogika*. № 8. S. 18–25 [in Russian].
7. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiamy “Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity”, “Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity”, “Vchytel z pochatkovoï osvity (z dypломом molodshoho spetsialista)” [About the statement of the professional standard on professions “The teacher of initial classes of establishment of general secondary education”, “The teacher of establishment of general secondary education”, “The teacher on primary education (with the diploma of the junior specialist)”. URL: https://rada.info/upload/users_files/41868892/77dd4226add8e617afd9889da11634d8.pdf (data zvernennia: 06.11.2021).
8. Profesiina osvita : slovnyk [Vocational education: a dictionary]; navch. posib. / [uklad. : S. U. Honcharenko, I. A. Ziaziun, N. H. Nychkalo, O. S. Dubynchuk, L. B. Lukianova ta in.]; za red. N. H. Nychkalo. Kyiv : Vyscha shk., 2000. 380 s. [in Ukrainian].
9. Serhiichuk O., Shkyra P. (2008) Profesiina kompetentnist maibutnoho vchytelia [Professional competence of the future teacher]. *Pidhotovka studentiv do maibutnoi profesiinoi diialnosti : naukovo-teoret. zb. Vyp. 1. Pereiaslav-Khmelnytskyi : SKD*. 254 s. [in Ukrainian].
10. Hutorskoy A. (2003) Deyatel'nost kak sodержanie obrazovaniya. [Activity as the content of education]. *Narodnoe obrazovanie*. № 8. S. 107–114 [in Russian].

Tsisaruk V. Yu., Tsisaruk I. V. The problem of formation of professional competence of the future teacher in pedagogical theory and practice

The article contains an analysis of the problem of formation of professional competence of the future teacher in pedagogical theory and practice.

The article reveals the meanings of the terms “competence”, “professional competence”, describes the elements, blocks and types of professional competence of the future teacher. The text of the work testifies to the urgency of the problem of forming the professional competence of the future teacher, able to systematically creatively and independently solve tasks, model the educational process, implement new ideas and learning technologies in modern socio-economic conditions.

Professional competence is the main indicator of a modern teacher and is studied in the context of the problem of realization of personal characteristics of a specialist, the development of his professional consciousness and reflection, the dynamics of professional self-determination. Professional competence is determined mainly by the level of professional education, experience and individual abilities, a person's desire for continuous self-improvement and self-education, a creative attitude to work. A professionally competent teacher is able to constantly improve, self-realize, learn throughout life, as well as create optimal conditions for the creative development of students in the process of educational work.

Also in the work the authors note the ways of forming the professional competence of higher education seekers and highlight the main aspects of the formation of basic competencies of the future teacher. It is determined that the conditions for the successful formation of professional competence are: the formation of worldview and personality orientation, on the basis of which future teachers acquire knowledge, skills and abilities; development of professional abilities and professionally significant personality traits in the context of gaining pedagogical experience; individual-differentiated approach to future teachers in the educational process.

Key words: *competence, professional competence, professionally competent teacher, future teacher, future specialists, institution of higher education, professional training.*